

تاریخیه هفتی در بوته نقد جدید

(نگاهی به تاریخیه هفتی بر مبنای نظریه تاریخ کرایونی)

دکتر فروغ صبا

عضو هیات علمی دانشگاه اراک

صهبا، فروغ: ۱۳۴۲-

تاریخ بیهقی در بوته نقد جدید (نگاهی به تاریخ بیهقی بر مبنای نظریه تاریخ‌گرایی نوین) دکتر فروغ

صهبا-قم: فارس الحجاز ۱۳۹۰

ص: ۳۴۴- قیمت ۵۸۰۰ تومان

ISBN: ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۸۷-۲۴-۸

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۸۷-۲۴-۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

بیهقی، محمد بن حسین، ۲۸۵-۴۷۰ ق. تاریخ بیهقی - نقد و تفسیر ۲، نشر فارسی - قرن ۶، ایران - تاریخ -

غزنیان، ۳۵۱-۵۸۲ ه. عنوان: نگاهی به تاریخ بیهقی بر مبنای نظریه تاریخ‌گرایی نوین

۹۵۵/۰۵۱۳

DSR ۷۹۱/ب۹-۲۰۸۶ ۱۳۹۰

تاریخ بیهقی در بوته نقد جدید

(نگاهی به تاریخ بیهقی بر مبنای نظریه تاریخ‌گرایی نوین)

دکتر فروغ صهبا

انتشارات
فارس الحجاز

ناشر/ انتشارات فارس الحجاز

ناشر همکار/ انتشارات آیین احمد

ویراستار علمی/ دکتر محمد رضا عمران پور

چاپ/ کمال الملک

نوبت چاپ/ اول، بهار ۱۳۹۰

شمارگان/ ۱۰۰۰ نسخه

قیمت/ ۴۸۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۸۷-۲۴-۸

Email: F-Sahba@Araku.ac.ir

بر مبنای نمونه است

آدرس ناشر:

۱. قم، خیابان شهید گمری، انتهای آل یاسین ۱۴، ست چاپ پلاک انتشارات فارس الحجاز

مرکز نقش: ۰۹۱۳۲۵۲۰۲۹۳

فهرست

فهرست	ش.ص
پیش گفتار	۹

فصل اول: کلیات تاریخ

تاریخ و گذشته	۱۷
پیدایش علم تاریخ	۲۲
آغاز تاریخ جدید	۲۶
تغییر مسیر تاریخ نگاری و رویکردهای تازه به آن	۳۲
پی نوشت های فصل اول	۳۳

فصل دوم: تاریخ گرایی نوین

تاریخ گرایی نوین	۴۷
تاریخچه تاریخ گرایی نوین	۴۸
به چالش کشیدن تاریخ گرایی قدیم	۵۱
کارکرد تاریخ گرایی نوین	۶۲
چالش های پیش روی تاریخ گرایی نوین	۷۰
تاریخ و ادبیات	۷۵
تاریخ و ادبیات از نگاه تاریخ گرایی جدید	۸۳
پی نوشت های فصل دوم	۹۶

فصل سوم: نقد عملی تاریخ گرایی نوین

بخش اول: نقد نوتاریخ گرایانه تاریخ بیهقی	۱۰۱
نقد تاریخ بیهقی بر اساس تاریخ گرایی نوین	۱۰۳
مثلت تاریخی یا ارکان سه گانه در بررسی متن	۱۰۵
۱- مورخ (نویسنده)	۱۰۶
پیش انگاشت های مورخ	۱۱۱
۲- مخاطب (خواننده)	۱۱۲
۳- متن تاریخ بیهقی	۱۱۷
مواد اولیه تاریخ نگاری بیهقی	۱۲۰
اصل علیت و تاریخ بیهقی	۱۲۸

۱۳۳	فراتاریخ در تاریخ بیهقی
۱۳۷	فراتاریخ ادبی در تاریخ بیهقی
۱۶۳	فراتاریخ و دسترسی به گفتن غالب در تاریخ
۱۶۸	فراتاریخ و دسترسی به گفتن غالب در تاریخ بیهقی
۱۶۸	۱- گفتن غالب در داستان بیرونی
۱۶۹	۲- گفتن غالب در داستان درونی
۱۷۰	جبرگرایی در تاریخ بیهقی
۱۷۳	تأثیر جبرگرایی بر نوع حاکمیت
۱۸۰	جبرگرایی برخاسته از اعتقاد به تقدیر
۱۸۱	لزوم اطاعت محض در برابر سایه خدا
۱۸۹	شخصیت‌شناسی مسمو
۲۰۴	آیین و نشریات درباری
۲۰۵	انتصاب افراد
۲۰۶	آیین بار دادن
۲۰۷	آیین خلعت دهی
۲۰۸	آیین دبیری
۲۰۹	ترتیب نشستن افراد
۲۱۱	درآمدهای سلطان
۲۱۴	استقبال از رسول خلیفه
۲۱۶	توصیف جنگ
۲۱۷	عرض سپاه
۲۱۸	حقوق سپاهیان
۲۱۹	خدمت و دایه سپاهیان
۲۱۹	شکار پره
۲۲۱	مخالفت با امامیه
۲۲۵	انتقام
۲۲۷	گفتن توصیفی و روانکاوانه
۲۳۴	فرهنگ ایرانی
۲۳۵	چشن‌ها
۲۳۹	درآمد سرشار شاعران
۲۴۰	باورهای نجومی
۲۴۲	گفتن انتقادی
۲۴۵	گفتن اعتقادی
۲۴۷	مسئولیت‌پذیری
۲۴۷	بی‌اعتباری دنیا
۲۴۸	جاسوسی
۲۴۹	نصیر بن طاهر

۲۴۹	 دسیه و زمینه چینی
۲۴۹	 فریب و مکر و خدعه
۲۵۱	 تردید در تاریخ
۲۵۵	 فرار از تاریخ
۲۶۱	 فرار از تاریخ در تاریخ بیهقی
۲۷۶	 توجیه اصل و نسب غزنویان
۲۸۱	 گفتنمان تاریخی - اجتماعی تاریخ بیهقی
۲۸۴	 بی‌نوشت‌های فصل سوم، بخش اول

بخش دوم: تاریخ بیهقی و تاریخ گردیزی ۲۸۷

۲۸۹	 نسبت در تاریخ
۲۹۵	 مقایسه تاریخ بیهقی و تاریخ گردیزی
۳۰۰	 منابع بیهقی و گردیزی
۳۰۳	 نقل مطالبی از ابوریحان بیرونی در هر دو اثر
۳۰۶	 یاد نیک دوستان و نقل قول از آنها
۳۰۸	 حجم مطالب روایت‌های مشترک دو اثر
۳۱۱	 رعایت امانت در بیان مطالب
۳۱۲	 سبک نگارش دو اثر
۳۱۵	 جزءنگری بیهقی و کل‌نگری گردیزی
۳۱۹	 آغاز فرمانروایی امیر مسعود و برکناری امیر محمد
۳۲۴	 دستگیری علی قریب و برادرش، منگیتراگ
۳۲۸	 حکایت بر دار کردن حسنک
۳۳۰	 پایان کار مسعود در دو اثر
۳۳۶	 نتیجه‌گیری کلی در مورد دو کتاب
۳۳۹	 بی‌نوشت‌های فصل سوم، بخش دوم
۳۴۱	 منابع

پیش‌گفتار

هر واکنشی را که خواننده یک متن نسبت به آن ابراز کند می‌توان «نقد» به شمار آورد. در گذشته واکنش خوانندگان متون غالباً مبتنی بر سلیقه و ذوق شخصی و به صورت صدور احکام کلی بود و گه‌گاه در زمان حال نیز چنین است. در حالی که در هر گونه نقد و تحلیلی که نسبت به متون شکل می‌گیرد تعیین ابزار نقد و مشخص کردن چارچوب و قالب برای ارزیابی متن اولین شرط برای قدم نهادن در این کار است. مناسب‌ترین ابزار برای نقد، نظریه‌هایی است که حدوداً از زمان افلاطون و ارسطو به بعد برای بررسی متون مطرح شده است.

معمول‌ترین و یا مهم‌ترین واکنش خواننده به متن که ضرورت و اهمیت به کارگیری نظریه را در راه تحلیل و بررسی آن مشخص می‌کند، درک و بیان معنی متن یا معنابخشی به آن است. بدون در نظر گرفتن قالب

ارزیابی که تعیین نظریه است واکنش هر خواننده‌ای به متن از احساسات و ذوق و سلیقه او ناشی می‌شود که راه به جایی نمی‌برد.

در گذشته استادان و معلمان ادبیات که می‌توان گفت واکنش آن‌ها به متن همان مطالبی بود که در قالب درس به دانش آموزان و دانشجویان ارائه می‌شد عمدتاً با بیان معنی واژگان و استخراج نکته‌های تعلیمی و اخلاقی و شرح زندگی‌نامه گوینده یا نویسنده، کار تحلیل و بررسی و نقد متن را تمام شده می‌پنداشتند، اما امروزه دانشجویان این گونه تدریس و نقد متون را برنمی‌تابند. آن‌ها پذیرای برداشت‌ها و تحلیل‌هایی هستند که مبتنی بر اصول و قواعد و برخوردار از استدلال باشد. یکی از عواملی که می‌تواند این خواسته را برآورده کند روی آوردن به نظریه‌های ادبی است که پیشینه آن به زمان افلاطون و ارسطو می‌رسد.

صنعت بیان یا فنون بلاغت قدیم‌ترین شکل پذیرفته شده نقد متون است که از قدیم‌ترین ایام تا قرن هجدهم شاخص‌ترین نظریه ادبی بود که چگونگی ساختار سخن را برای دستیابی به آثاری معین بررسی می‌کرد.

از آن به بعد هر از چندگاهی نظریه تازه‌ای مطرح می‌شد و راه و رسم تازه‌ای را پیش روی خوانندگان و نقادان متون قرار می‌داد تا این که در قرن بیستم روند نظریه‌پردازی شتاب گرفت و هنوز یک نظریه، امتحان خود را پس نداده بود که نظریه بعدی وارد میدان می‌شد. این نظریه‌ها از کمیت و کیفیت متفاوتی برخوردارند.

برخی از نظریه‌ها کامل و منسجم و منجر به تحلیل و تفسیر درستی از متن می‌شوند و برخی دیگر چنین نیستند. از سوی دیگر، اندیشه‌های افراد نیز

هنگام قرائت متن، در واکنش آن‌ها تأثیر می‌گذارد از این رو به کارگیری نظریه‌ها در تحلیل و بررسی متون منجر به بازتاب‌های متفاوتی می‌شود.

به گفته برسلر هر نظریه با جانبداری از موضع‌گیری‌های انتقادی بخصوصی، توجهش را بیشتر بر یکی از عناصر فرایند تفسیری معطوف می‌سازد. مثلاً یکی از نظریه‌ها بر خود اثر تأکید می‌ورزد و معتقد است که متن به تنهایی حاوی تمام اطلاعات لازم برای دستیابی به تفسیر و تحلیل آن است. این گونه از نظریه‌ها متن را از زمینه تاریخی و یا اجتماعی‌اش جدا می‌کند، و به اشکال ادبی گوناگون موجود در متن نظیر صنایع بدیعی، گزینش واژگان و سبک می‌پردازد.

نظریه دیگر می‌کوشد تا متن را در زمینه تاریخی، سیاسی، اجتماعی، دینی و اقتصادی‌اش قرار دهد. بنابر این نظریه با قرار دادن متن در چشم‌انداز تاریخی آن، می‌توان به همان تفسیری از متن دست یافت که مورد نظر مؤلف و مخاطبان اولیه اثر بوده است. نظریه دیگر نیز توجهش را بیشتر به مخاطبان اثر معطوف می‌دارد این نظریه بر آن است که بداند احساسات و پیشینه شخصی هر خواننده چگونه در تفسیر متن تأثیر می‌گذارد. خلاصه کلام آن که هر نظریه‌ای با تکیه بر آنچه که بنیانگذاران نظریه بر روی آن تأکید دارند به عنوان چارچوبی برای تفسیر و تحلیل متن ملاک نقد قرار می‌گیرد. اما از آنجا که پسند همه خوانندگان یکنواخت نیست پیوسته مکتب‌های نقد و در نتیجه نظریه‌های ادبی جدیدی شکل می‌گیرد. طبق جدیدترین نظریه نقد ادبی یعنی تاریخ‌گرایی نوین که در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰م. شکل گرفت متن را باید از طریق پژوهش تاریخی که بین تاریخ و متن ادبی تمایزی قائل نیست تجزیه و تحلیل و تفسیر کرد. پیروان این

رہیافت جدید که «تاریخ گرایان نوین»، «نو تاریخی باوران» یا «تاریخ باوران جدید» نامیده می‌شوند بر آنند تا با برداشتن مرز میان تاریخ و ادبیات، ملاک و معیاری برای نقد ارائه دهند که بر مبنای آن بتوانند به انعکاس ارتباط میان متن و زمینه تاریخی آن پردازند. نظر به این که نظریه‌های گوناگون رویکردهای مختلفی را به منتقد پیشنهاد می‌کند و منتقد بنابر علاقه خود و هدفی که از نقد دارد شیوه‌های متنوعی برای گزینش دارد و منتقدین مختلف با انتخاب رویکردهای مختلف تحلیل‌های متنوعی از متن ارائه می‌دهند، متون ادبی از تفسیرهای گوناگونی برخوردار می‌شوند و علاقه‌مندان به ادبیات را در شناخت بهتر ادبیات یاری می‌کنند. و بنابر گفته برسر قائل شدن به نظریه ادبی، ما را در شناخت بهتر ادبیات و برتافتن نظرات و عقاید دیگران یاری می‌دهد و از سوی دیگر پذیرفتن نظریه ادبی یا بی‌اعتنایی به آن ما را در دام این تصور باطل می‌اندازد که منتقدینی هستیم واجد علم غیب و بنابر این یگانه تعبیر درست و نهایی هر اثر ادبی را در آستین داریم.^۱

یادآوری این نکته لازم است که خود پیروان تاریخ‌گرایی نوین بر این باور نیستند که مکتب واحدی با راهکارهای دقیق و مشخصی ارائه کرده‌اند که همه بر سر آن اتحاد نظر داشته باشند. اما به لحاظ این که این نظریه رهیافت تازه‌ای به متن است که می‌توان با معیار قرار دادن آن به دریافت‌های تازه‌ای از متون رسید که نظریه‌های دیگر از آن محروم بوده‌اند

نوشته حاضر تحت عنوان «تاریخ بیهقی در بوته نقد جدید» بر همین اساس شکل گرفته است. بیهقی با به کار گرفتن قریحه و ذوق ادبی، این اثر را از یک اثر تاریخی محض به یک اثر ادبی - تاریخی تبدیل کرده است. او نه فقط یک اثر تاریخی جدید بلکه اثر ادبی، اخلاقی و انتقادی بی آفریده است که از هر زاویه که به آن بنگریم تحقیق خاص خود را می طلبد. تحقیق پیش رو مقدمه‌ای است بر یک تحقیق گسترده و جامع که بر مبنای تاریخ‌گرایی نوین به تاریخ بیهقی می‌نگرد و توجهش بیشتر به گفتمان‌های فراتاریخی است که تاریخ بیهقی را شکل می‌دهد. و شامل سه فصل می‌شود:

فصل اول به صورت مختصر به بیان نکاتی در باره تاریخ می‌پردازد.
فصل دوم شرح و توضیح «تاریخ‌گرایی نوین» را مورد توجه قرار داده است.

فصل سوم در دو بخش در برگیرنده نقد عملی است:
بخش اول نکته‌های فراتاریخی تاریخ بیهقی را مورد توجه قرار می‌دهد.

بخش دوم نوعی نقد مقایسه‌ای از دو تفسیر مختلف «تاریخ بیهقی و تاریخ گردیزی» که در یک زمان به بیان رویدادهای یک دوره تاریخی پرداخته‌اند اختصاص یافته است.

از آنجا که تاریخ‌گرایی نوین گوشه چشمی به این مطلب دارد که هر واقعه‌ای از دیدگاه مورخ‌های متفاوت به اشکال گوناگونی قابل ارائه هست، به عبارت دیگر نوع نگرش مورخ در چگونگی ثبت حوادث و تفسیر و

تأویل آن نقش اساسی ایفا می‌کند و با توجه به وجود بخش‌های مشترک در این دو اثر، به نقد و مقابله آن‌ها از این نظر می‌پردازیم.

در مورد تاریخ بیهقی لازم به یادآوری است: به جهت این که دانشجویان غالباً از نسخه استاد خطیب رهبر استفاده می‌کنند، این نسخه مبنای پژوهش حاضر قرار گرفته است و ارجاعات درون متن مربوط به آن، در پایان هر نقل قول، به صورت «ص» [نشانه صفحه] و «یک عدد» [شماره صفحه] مانند (ص ۵۶۴) آمده است. ارجاعات درون متن تاریخ گردیزی نیز در بخش مقایسه دو اثر (تاریخ بیهقی و تاریخ گردیزی) برای دسترسی آسان خواننده به مطلب همچون تاریخ بیهقی در پایان متن آمده است مگر در جایی که به جهت نامشخص بودن نام بیهقی یا گردیزی نیاز به ذکر نام آن‌ها بوده است که در این صورت مانند بقیه ارجاعات مربوط به منابع دیگر، در پایان هر فصل به صورت پی‌نوشت ثبت شده است.